

***OS CRUCEIROS DA TERRA CHÁ. ALGUNHAS TIPOLOXÍAS DOS
CRUCEIROS, CRISTOS E CRUCES DO MUNICIPIO DA
PASTORIZA.***

AUTORES: FERNANDO ARRIBAS ARIAS.

JOSÉ MANUEL BLANCO PRADO.

MARIO SAAVEDRA PÉREZ

REFERENCIA ESENCIAL:

Libro ***CATÁLOGO DE CRUCEIROS DA TERRA CHÁ. CRUCEIROS,
CRISTOS, CRUCES DA PASTORIZA.*** Sada (A Coruña): Ed. do Castro, 2002.
Autoría.: **FERNANDO ARRIBAS ARIAS, JOSÉ MANUEL BLANCO PRADO E
MARIO SAAVEDRA PÉREZ.**

I. LIMIAR

Hai unha especie de arte menor con motivos ornamentais esculpidos en sinxelos elementos arquitectónicos que non atraen a atención, e menos aínda o interese dos que se senten admirados, por creerse algo así como uns santóns do saber. No obstante tamén aquí hai moito de arte popular, fusionado coa historia relixiosa dos nosos pobos. Estas sinxelas e elementais temáticas non adoitan suxerir o entusiasmo das grandes publicacións. Por isto mesmo tampoco acostuman ser temas a tratar polos devanditos estelares investigadores. Respecto a isto, referíndose ós Cruceiros, dinos **Castelao** nas **“Verbas limiares”** do seu libro **“As Cruces de Pedra na Galiza”**: **“ E de súpeto descubrín nos cruceiros un aspecto da nosa arte popular non estimada como cousa importante”**. Non obstante debemos dicir que, non poucas veces, tan sinxela e elemental temática é tamén un gran libro aberto. Un libro telegráficamente escrito pero de moito contido. Tanto que é capaz de evocar e sintetizar a riqueza escultórica que ilustres Mestres programaron para outras espléndidas obras. Desentrañar este rico contido oculto en tan sinxelos elementos, é algo apaixonante para o investigador. É, como dar a luz a beleza dunha criatura, orixinariamente oculta nun embrión apenas deseñado.

Estas cruces e cruceiros evidencian o latexar relixioso do noso pobo. Moitos de nós, dende a nenez, fomos aprendendo a ser respectuosos con eses elementos artísticos. Ensináronolo os homes que xunto a eles, moi reverentes, levantaban a pucha ou o sombreiro. Fixéronolo sentir as mulleres que ó pasar ó seu lado facían o sinal da cruz. Inculcáronolo na escola, na do fogar e na parroquial. Tamén aprendemos a resaltar a súa misteriosa importancia ó ver como as comitivas fúnebres, se fronte a eles pasaban, alí se paraban para facer un máis solemne canto e unha máis fervente oración. Así mesmo caemos na conta da súa relación co templo parroquial o ver que, acabada a solemne Misa da festa patronal, vaise en ordenada procesión ata o cruceiro xirando logo arredor del para volver á igrexa e escoitaqr o **“Xa podedes irvos en paz”**.

A relixiosidade popular levounos tamén ós campos, e non poucos se alzaron entre as terras sementadas. Nestes casos certos días, liturxicamente especiais, íase ata eles en procesión. Xa xuntos ó seu carón o crego presidente bendecía os campos. Tornaban logo

os fieis á igrexa confiados na súa protección contra os malos espíritos das pestes, das tormentas, das xeadas. Aquí parece verse fusionada a función do cruceiro co sentimento relixioso das antigas culturas, que lles chamamos pagás. Tamén eles poñían en determinados lugares cousas cargadas de ***poder apotropaico***. Isto é, con poder de espantar e non deixar entrar ós malos espíritos das pestes, das enfermidades, dos inimigos... Máis sinxelas son as cruces, que recordan a aqueles que a norte alí os sorprendeu. E alí están aínda as cruces suscitando en quen as mira o interno desexo de que ***“descansen en paz”***. Non poucos se encontran tamén nas encrucilladas dos camiños ou en lugares escolleitos de caminos reais, servíndo á vez de petos das ánimas ou dalgún santo. O camiñante, implorando protección no camiño e un bo resultado no negocio polo que facía a viaxe, deixaba nel a súa esmola para que se dicesen misas ou se fixesen outros cultos.

En definitiva, o presente volumen realizado por estes tres investigadores é un traballo minucioso e de encomiable laboriosidade.

* Extracto do Prólogo realizado por ***Xaime Delgado Gómez***, -crego, escritor, profesor, e doutor en Arqueoloxía -para o libro ***Catálogo de Cruceiros da Terra Chá. Cruceiros, cristos, cruces de A Pastoriza***.

II. INTRODUCCIÓN.

Cando facíamos o traballo de campo, observamos que as xentes deste concello distinguían entre cruceiro e cristo, aplicando esta última denominación a un tipo de cruceiro de menor tamaño, cun varal e capitel menos traballado (cando o presentan) pero co relevo ou efíxie de Cristo, característica que os distingue das cruces. Estes cristos poden ser de tres tipos:

- 1º.- Os que semellan rústicos cruceiros (como o de Amorás, Froilán, etc.).
- 2º.- Os que non teñen fuste nin capitel (como o da igrexa, do cemiterio, do Chivadoiro, etc.).
- 3º.- Os que aparecen baixo unha cuberta (como o de Afoz e D. Diego). Varios destes cristos (Foxo, Caaveira, Arandal, Romeiro, Centro de Saúde, Alto das Fontelas, Antigas...) presentan características moi semellantes (base troncopiramidal; fuste e

capitel dunha soa peza; relevo de Cristo, etc.) . Isto levanos a supoñeer que foron construídos pola mesma man ou que un deles serviu de modelo para os demais.

Polo que respecta aos cruceiros, hai que dicir que non teñen diferencias acusadas cos do resto da comarca chairega, agás o detalle de que nos instrumentos da paixón, que aparecen no fuste de varios deles, non figura a lanza.

III. LOCALIZACIÓN DO MUNICIPIO DE A PASTORIZA.

A Pastoriza é un municipio do interior da provincia de Lugo, que ocupa unha superficie de 175,03 km² e posúe unha poboación, segundo o I.G.E.¹ do ano 2019, de 3.002 habitantes (1.513 homes e 1.489 mulleres), distribuída en 19 parroquias². As súas principais entidades de poboación son A Pastoriza, capital municipal (162 habitantes) e Bretoña (241 habitantes). Limita polo Norte co municipio de Mondoñedo; ao W., cos de Abadín, Cospeito e Castro de Rei; ao Sur, cos de Castro de Rei e Pol; e ao Leste, cos de Riotorto e Meira . Está comunicado pola estrada N-640, que atravesa o termo municipal polo SE. Esta enlaza na parroquia de Pousada coa estrada provincial LU-124, que comunica o termo municipal de Sur a Norte, pasando polas entidades de poboación de A Pastoriza e Bretoña, e accedendo logo a Lourenzá pola Cruz da Cnacula..

Por outra banda, este municipio está situado no extremo nororiental da Comarca da Terra Cha , que ocupa a parte Centro- Norte da provincia de Lugo. Esta ten unha poboación, segundo o I.G.E. do 2019, de 39.935 habitantes, e ocupa unha extensión de 1822, 75 km² sendo considerada a comarca máis extensa e chá de Galicia. Abrangue, ademais deste municipio, aos de Abadín; Begonte; Castro de Rei; Cospeito;Guitiriz; Muras; Xermade e Vilalba.

1 Instituto Galego de Estadística.

2 Parroquias de AGUARDA, ÁLVARE, BALTAR, BRETOÑA, CADAVEDO, CORVELLE, CRECENTE, FONMIÑÁ, GUEIMONDE, LAGOA, LOBOSO, A PASTORIZA,PIÑEIRO, POUSADA, SALDANXE, SANTIAGO DE REIGOSA, S. VICENTE DE REIGOSA, ÚBEDA, VIÁN

**IV. CRUCEIROS, CRISTOS E CRUCES DE A PASTORIZA.TABOAS
EXPLICATIVAS.**

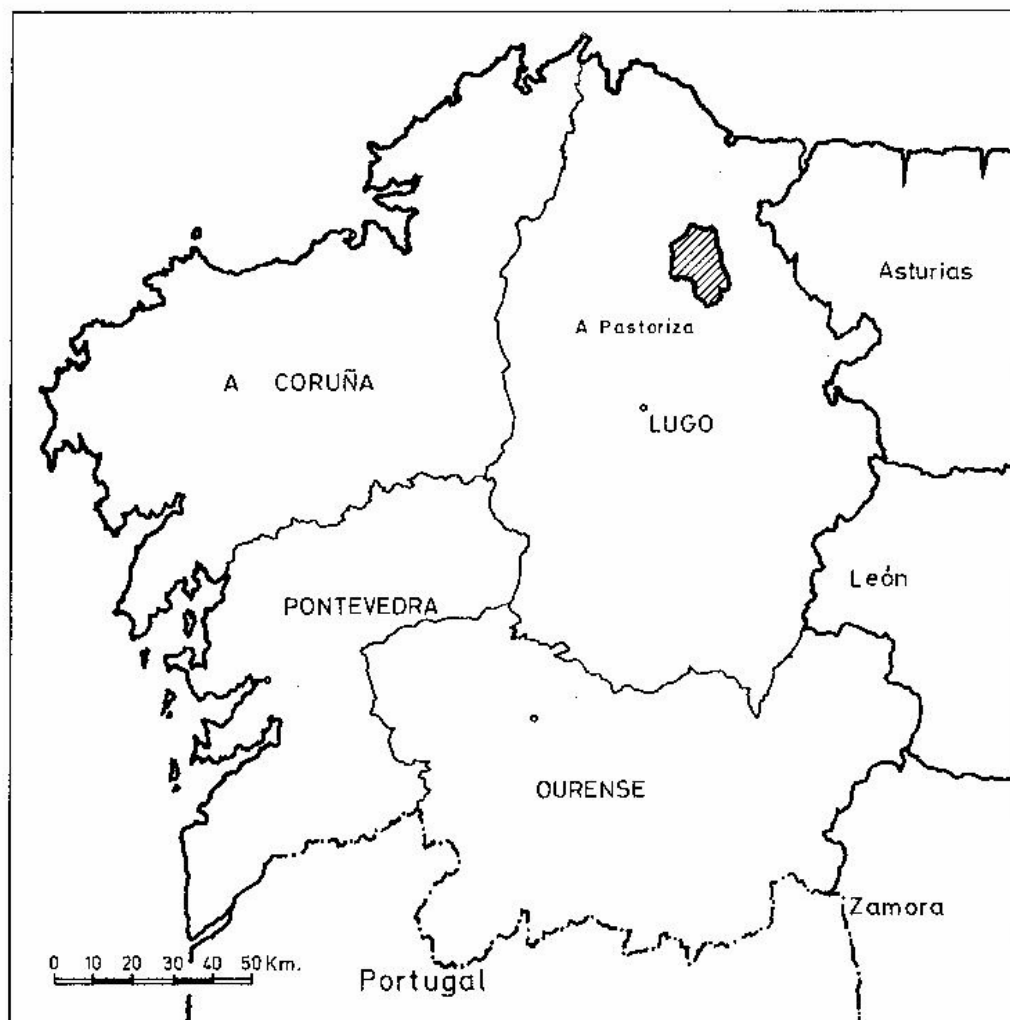
MUNICIPIO DA PASTORIZA CRUCEIROS, CRISTOS E CRUCES			
PARROQUIAS	CRUCEIROS	CRISTOS	CRUCES
AGUARDA	1		
ÁLVARE			1
BALTAR			1
BRETOÑA	2	7	1
CADAVEDO	1	3	
CORVELLE	1	1	3
CRECENTE			
FOMIÑÁ	1		
GUEIMONDE			
LAGOA	2	6	2
LOBOSO		1	
A PASTORIZA	1		1
PIÑEIRO			
POUSADA	4	1	1
SALDANXE			
SANTIAGO DE REIGOSA	2	2	
S. VICENTE DE REIGOSA	5	2	
ÚBEDA		3	
VIÁN	3	2	1

--	--	--	--

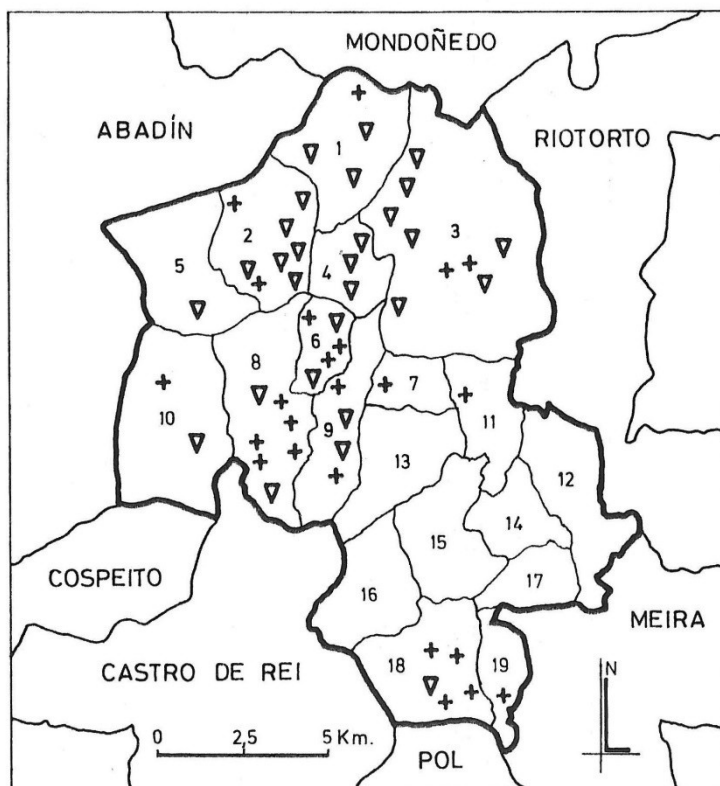
MUNICIPIO DA PASTORIZA			
CRUCEIROS, CRISTOS E CRUCES DESAPARECIDOS			
PARROQUIAS	CRUCEIROS	CRISTOS	CRUCES
AGUARDA			
ÁLVARE			
BALTAR			1
BRETOÑA			2
CADAVEDO		1	
CORVELLE			5
CRECENTE	1		
FOMIÑÁ			1
GUEIMONDE			
LAGOA		2	
LOBOSO			1
A PASTORIZA			
PIÑEIRO			
POUSADA	1		
SALDANXE			1
SANTIAGO DE REIGOSA			
S. VICENTE DE REIGOSA	1	1	1
ÚBEDA			
VIÁN			

V. MAPAS DE LOCALIZACIÓN

LOCALIZACIÓN XEOGRÁFICA
DO CONCELLO DA PASTORIZA

CONCELLO DA PASTORIZA

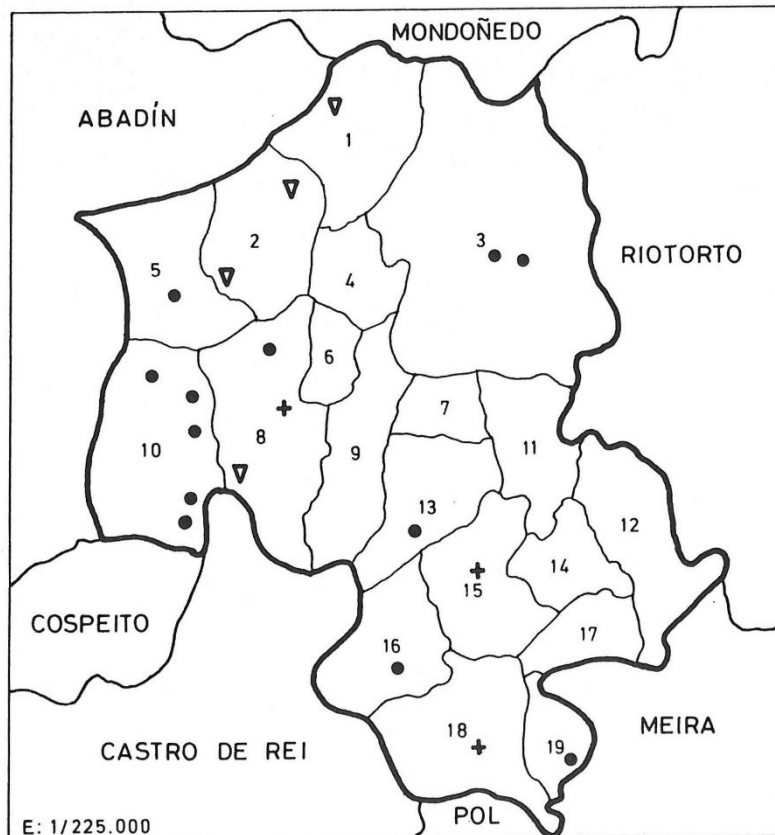
SIMBOLOXÍA

- ▽ CRISTOS
- + CRUCEIROS

LOCALIZACIÓN NUMÉRICA DAS PARROQUIAS

1 CADAVEDO	11 AGUARDA
2 LAGOA	12 ÁLVARE
3 BRETOÑA	13 SALDANXE
4 ÒBEDA	14 GUEIMONDE
5 LOBOSO	15 CRECENTE
6 VIÁN	16 BALTAR
7 A PASTORIZA	17 PIÑEIRO
8 REIGOSA (S. VICENTE) - A REGUEIRA	18 POUSADA
9 REIGOSA (SANTIAGO)	19 FOMIÑÁ
10 CORVELLE	

CONCELLO DA PASTORIZA
CRISTOS, CRUCEIROS E CRUCES DESAPARECIDOS

SIMBOLOXÍA

- ▽ CRISTOS
- + CRUCEIROS
- CRUCES

LOCALIZACIÓN NUMÉRICA DAS PARROQUIAS

1 CADAVEDO	11 AGUARDA
2 LAGOA	12 ÁLVARE
3 BRETOÑA	13 SILDANXE
4 ÚBEDA	14 GUEIMONDE
5 LOBOSO	15 CRECENTE
6 VIÁN	16 BALTAR
7 A PASTORIZA	17 PIÑEIRO
8 REIGOSA (S. VICENTE) - A REGUEIRA	18 POUSADA
9 REIGOSA (SANTIAGO)	19 FOMIÑÁ
10 CORVELLE	

VI. ALGUNHAS TIPOLOXÍAS DOS CRUCEIROS DO MUNICIPIO DE A PASTORIZA.

Imos facer un breve resumo dos cruceiros deste municipio atendendo a unha serie de aspectos: a situación que ocupan; a propiedade; en canto aos distintos elementos da súa composición: plataforma, base, fuste, capitel e cruz; a datación destes; en relación ás persoas ligadas coa súa construción; aos motivos explícitos da súa feitura; con respecto a aqueles, que posúen restos de policromía; tamén, en canto aos materiais, que se empregan na súa construción.

1. A SITUACIÓN.

En relación á situación encontramos seis cristos, tres cruceiros, e unha cruz nun cruzamento de viarios ³. Dez cristos ,oito cruceiros, e tres cruces ao carón dun viario ⁴. Dous cristos e dous cruceiros no adro da igrexa ⁵. Once cristos, nove cruceiros, e tres

3 Cristos do Arandal (Bretoña), de Afoz (Bretoña), da Igrexa (Cadavedo), de Rigueiro (Lagoa), de Marquide (S. Vicente de Reigosa. A Regueira) e dos Viás (Vián); cruceiros de Vilagromar (Pousada), do Vilar (Pousada) e de Carballo (Santiago de Reigosa). Cruz de Freixide (Vián)

4 Cristos do Foxo (Bretoña), de Caaveira (Bretoña), do Romeiro (Bretoña), de Froilán (Lagoa), do Chivadoiro (Lagoa), de Gómez (Lagoa), do Salvador (Pousada), de Andrés (Santiago de Reigosa), de Rigueiro de Maneche (Santiago de Reigosa) e de D. Diego (Úbeda); cruceiros do Pontigo (Aguarda), de Fomiñá (Fomiñá), do Cándido (Lagoa), de Pirís (Lagoa), de Teixeira (S. Vicente de Reigosa. A Regueira), do Carrizal (S. Vicente de Reigosa. A Regueira) e do Caxigo (Vián). Cruz da Veiga de Magarín (Álvare). Cruz de Dadolo (Lagoa). Cruz de Canedo (Pousada).

5 Cristos de Amorás (Loboso) e da Igrexa (Vián); cruceiros da Igrexa (A Regueira) e (Vián).

cruces no interior dunha propiedade ⁶ . Un cristo e un cruceiro na vila de Bretoña ⁷ . Un cruceiro e unha cruz na vila de A Pastoriza ⁸ . Un cruceiro nos lindes entre concellos ⁹ . Un cristo no interior dun cemiterio ¹⁰ . E catro cristos, un cruceiro, e dúas cruces ao carón do antigo camiño real a Mondoñedo ¹¹ .

2. A PROPIEDAD.

2.1. PÚBLICA.

Cristo de Luxilde (Bretoña). Cristo do Foxo (Bretoña) **(FOTO 1)**). Cristo do Centro de Saúde (Bretoña) **(FOTO 2)**). Cristo de Afoz (Bretoña) **(FOTO 3)**). Cruceiro da Praza (Bretoña) **(FOTO 4)**). Cruceiro da Parola (Bretoña) **(FOTO 5)**). Cristo da Igrexa (Cadavedo) **(FOTO 6)**). Cristo do Cemiterio (Cadavedo) . Cruceiro de Fomiñá (Fomiñá) **(FOTO 7)**). Cruz da igrexa (Lagoa). Cristo de Froilán (Lagoa) **(FOTO 8)**). Cristo do Chivadoiro (Lagoa) **(FOTO 9)**). Cristo de Amorás (Loboso). Cristo de D. Diego (Úbeda). Cristo dos Viás (Vián). Cruceiro do Campo da Festa (Pousada). Cruceiro da Igrexa (San Vicente de Reigosa. A Regueira). Cruceiro da Igrexa (Vián) **(FOTO 10)**).

6 Cristos de Luxilde (Bretoña), de Caaveira (Bretoña), de Afoz (Bretoña), do Alto das Fontelas (Cadavedo), das Antigas (Corvelle), de Froilán (Lagoa), do Chivadoiro (Lagoa), de Xan Paz (Lagoa), de Andrés (Santiago de Reigosa), de Rigueiro (Santiago de Reigosa) e de Cervelo (A Regueira); cruceiros do Pontigo (Aguarda), de Xirómeno (Corvelle), da Veiga do Crego (Pousada), da “Casa de Sergio de Maneche” (Santiago de Reigosa), de Carballo (Santiago de Reigosa), da Castiñeira (A Rigueira), da “Casa do Couto” (S. Vicente de Reigosa), do Carrizal (A Regueira) e do Venanciño (Vián). Cruz da Fonte (Baltar). Cruz de Trasagüeiro (Corvelle). Cruz do Canedo (Pousada).

7 Cristo do Centro de Saúde e o cruceiro da Praza.

8 Cruceiro de Gutiérrez. Cruz dos Veciños de A Pastoriza.

9 Cruceiro do Fiouco (Cadavedo).

10 Cristo do Cemiterio (Cadavedo).

11 Cristos do Foxo (Bretoña), de Caaveira (Bretoña), do Romeiro (Bretoña) e dos Viás (Vián); cruceiro de Pirís (Lagoa). Cruz de Trasagüeiro (Corvelle). Cruz de Aloxo (Corvelle)

2.2. PRIVADA.

Cruceiro do Pontigo (Aguarda) (**FOTO 11**). **Adriano Legaspi**. Cruz da Veiga de Magarín (Álvare). **“Casa do Rego”**. Cruz Fonte (Baltar). **“Casa do Ferreiro”**. Cristo de Luxilde (Bretoña). **“Casa de Recharte”**. Cristo de Caaveira (Bretoña). **“Casa de Valiña”**. Cristo de Arandal (Bretoña). **“Casa de Arandal”** (**FOTO 12**) . Cruz de ferro (Bretoña). **“Casa do Queixo” de Fontao**. Cristo do Alto das Fontelas (Cadavedo). **Familia Cabaneiro**. Cruceiro do Fiouco (Cadavedo). **“Casa de Ledo” de Argomoso e a “Casa de Campo” (Cadavedo)** (**FOTO 13**) . Cruz de Trasagüeiro (Corvelle). **Consuelo Montes e os seus fillos** (**FOTO 14**) . Cruz de Aloxo (Corvelle). **José Corral “Casa de Aloxo”**. Cristo das Antigas (Corvelle). **José Corral “Casa de Aloxo”** (**FOTO 15**) . Cruceiro de Xirómeno (Corvelle). **José Díaz Braña “Casa de Xirómeno”** . Cristo da “Casa de Currás” (Lagoa). **Valentín Rivas (“Casa de Currás”)**. Cristo de Xan Paz (Lagoa). **Herdeiros de Froilán e de Carmen**. Cruz de Dadolo (Lagoa). **“Casa de Dadolo”**. Cristo de Regueiro (Lagoa). **“Casa de Regueiro” de Abelaira**. Cristo de Gómez (Lagoa). **“Casa de Gómez”**. Cruceiro de Cándido (Lagoa). **“Casa de Cándido”**. Cruceiro de Piris (Lagoa). **Celso Franco López; Ricardo Franco; e Belarmino Franco Cornide** (**FOTO 16**). Cruz dos Veciños de A Pastoriza (A Pastoriza). **“Casa de Gutiérrez”**. Cruceiro de Gutiérrez (A Pastoriza). **“Casa de Gutiérrez”** (**FOTO 17**) . Cruceiro de Vilagromar (Pousada). **“Casa de Arturo Regueiro”** (**FOTO 18**) . Cruceiro do Vilar (Pousada). **“Casa de Antonio Barreiro”** (**FOTO 19**) . Cruceiro da Veiga do Crego (Pousada). **“Casa do Campo de Portela”** (**FOTO 20**) . Cruz do Canedo (Pousada) **“Casa do Canedo”**. Cruceiro da “Casa de Sergio de Maneche” (Santiago de Reigosa). **“Casa de Sergio de Maneche”**. Cristo de Andrés (Santiago de Reigosa). **“Casa de Anuncia”** (**FOTO 21**). Cruceiro de Carballo (Santiago de Reigosa). **“Casa de Carballo”** (**FOTO 22**) . Cristo de Regueiro de Maneche (Santiago de Reigosa). **José Regueiro**. Cristo de Marquide (San Vicente de Reigosa. A Regueira). **“Casa do Garrido”** (**FOTO 23**). Cruceiro da Castiñeira (San Vicente de Reigosa). **Pedro e Ana López García**. Cruceiro de Teixeira (San Vicente de Reigosa). **“Casa de Teixeira”** (**FOTO 24**) . Cristo de Cervelo (San Vicente de Reigosa). **“Casa de Paulino de Batarelo”**. Cruceiro da “Casa do Couto”. (San Vicente de Reigosa). **“Casa do Couto”** (**FOTO 25**) . Cruceiro do Carrizal (San Vicente de Reigosa). **Jesús Carrizal**. Cristo de María (Úbeda). **“Casa de Sisenando Luaces”**.

Cruceiro do Caxigo (Vián) (**FOTO 26**). **Nos seus inicios “Casa de Pedreira”**. Cruceiro de Venanciño. **“Casa de Venanciño” (FOTO 27)**. Cruz de Freixide (Vián). **“Casa de Joseíto de Peruxo”**.

3. A CONSERVACIÓN.

Con relación a súa conservación encontramos nove cristos e once cruceiros, que teñen algún elemento artístico ou máis deteriorados ¹².

4. OS ELEMENTOS ARTÍSTICOS DO CRUCEIRO.

O cruceiro amosa, con respecto a súa composición, os seguintes elementos: a plataforma, a base, o fuste ou varal, o capitel e a cruz.

4.1. A PLATAFORMA.

A plataforma amosa un plinto en *oito cristos, dous cruceiros e catro cruces*¹³. Un chanzo en *sete cristos e en dous cruceiros* ¹⁴. Dous en *tres cruceiros* ¹⁵. Tres en nove cruceiros ¹⁶. E catro

12 Cristos de Luxilde (Bretoña), do Romeiro (Bretoña), de Afoz (Bretoña), das Antigas (Corvelle), do Chivadoiro (Lagoa), de Xan Paz (Lagoa), de Rigueiro (Lagoa), de María (Úbeda) e de D. Diego (Úbeda); cruceiros do Pontigo (Aguarda), da Parola (Bretoña), do Fiuco (Cadavedo), de Xirómeno (Corvelle), de Pirís (Lagoa), do Vilar (Pousada), da Veiga do Crego (Pousada), da Castiñeira (S. Vicente de Reigosa), do Carrizal (S. Vicente de Reigosa), da Igrexa (Vián) e do Caxigo (Vián).

13 Cristos do Arandal (Bretoña), do Centro de Saúde (Bretoña), de Afoz (Bretoña), da igrexa (Cadavedo), das Antigas (Corvelle), de Xan Paz (Lagoa), de Marquide (A Regueira), de D. Diego (Úbeda). Cruceiros de Teixeira (A Regueira) e do Carrizal (A Regueira). Cruces de Trasagüeiro (Corvelle), de Dadolo (Lagoa), dos Veciños da Pastoriza (A Pastoriza), do Canedo (Pousada).

14 Cristos dos Foxo (Bretoña), de Caaveira (Bretoña), de Afoz (Bretoña), das Antigas (Corvelle), de Froilán (Lagoa), de Gómez (Lagoa) e da Igrexa (Vián); cruceiros de Xirómeno (Corvelle) e de Fomiñá (Fomiñá).

no *cruceiro da Veiga do Crego (Pousada)*. Tamén hai *seis cristos e dous cruceiros* que non posúen plataforma ¹⁷.

4.2. A BASE.

4.2.1. MODALIDADES DA BASE.

* Unha base cúbica cunha moldura cóncava nas arestas superiores no cruceiro de *Fomiñá* (Fomiñá).

* Unha base monolítica de forma troncopiramidal en *seis cristos e un cruceiro* ¹⁸.

* Unha base monolítica de forma troncopiramidal coas arestas superiores redondeadas en *dous cristos e catro cruceiros* ¹⁹.

* Unha base paralelepípeda na *cruz da fonte (Baltar), e na cruz de ferro (Bretoña)*.

* Unha base composta de dous elementos: o inferior de forma paralelepípeda e o superior cunha moldura en caveto cos bordos superiores redondeados e un pequeno filete rematando o conxunto no *cruceiro de Pirís (Lagoa)*.

* Unha base de dous tramos: o inferior de forma paralelepípeda e o superior cunha moldura en caveto no *cruceiro do adro da igrexa (San Vicente de Reigosa), e nas*

15 Cruceiros da Igrexa (S. Vicente de Reigosa. A Regueira), de Teixeira (S. Vicente de Reigosa) e do Venanciño (Vián).

16 Cruceiros do Pontigo (Aguarda), da Praza (Bretoña), de Pirís (Lagoa), de Gutiérrez (A Pastoriza), de Vilagromar (Pousada), do Vilar (Pousada), de Carballo (Santiago de Reigosa), da “Casa do Couto” (S. Vicente de Reigosa) e da Igrexa (Vián).

17 Cristos de Luxilde (Bretoña), do Alto das Fontelas (Cadavedo), do Cemiterio (Cadavedo), da “Casa de Currás” (Lagoa), de Rigueiro (Lagoa) e de Andrés (Santiago de Reigosa); cruceiros do Fiouco (Cadavedo) e do Campo da Festa (Pousada).

18 Cristos do Centro de Saúde (Bretoña), das Antigas (Corvelle), do Chivadoiro (Lagoa), de Rigueiro (Lagoa), de Andrés (Santiago de Reigosa), de Cervelo (S. Vicente de Reigosa); cruceiro da Veiga do Crego (Pousada).

19 Cristos de Marquide (S. Vicente de Reigosa) e dos Viás (Vián); cruceiros do Fiouco (Cadavedo), do Cándido (Lagoa), da “Casa do Couto” (S. Vicente de Reigosa), do Carrizal (S. Vicente de Reigosa).

cruces de Trasagüeiro (Corvelle) (FOTO 14) ; da igrexa (Lagoa); dos Veciños de A Pastoriza (A Pastoriza).

* Unha base cun primeiro elemento paralelepípedo e un segundo troncopiramidal no cristo ***de Afoz (Bretoña) e nos cruceiros do Pontigo (Aguarda) (FOTO 11), de Gutiérrez (A Pastoriza) e do Vilar (Pousada).***

* Unha base formada por dous tramos troncopiramidais de distinta inclinación no ***cristo do Cemiterio (Cadavedo).***

* Unha base de dous tramos: o inferior de forma paralelepípeda e o superior troncopiramidal coas arestas superiores redondeadas en ***dous cristos, cinco cruceiros, e na cruz de Dadolo (Lagoa)*** ²⁰.

* Unha base irregular, tendente á troncopiramidalidade na ***cruz de Freixide (Vián)***

* Unha base formada por dous elementos: o inferior, pequeno, paralelepípedo e o superior de forma troncopiramidal coas caras moi oblicuas en ***cinco cristos e un cruceiro*** ²¹.

En relación ós elementos complementarios a base amosa un relevo ou relevos de cabezas humanas nos cristos do ***Foxo (FOTO 1), de Caaveira (2) e do Arandal (FOTO 12)***, pertencentes á parroquia de Bretoña, e nos de ***Xan Paz e de Rigueiro*** da parroquia da Lagoa. Presenta unha inscrición en tres cristos e once cruceiros ²². A inscrición normalmente fai alusión ás indulxencias concedidas polo bispo de Mondoñedo a tódalas persoas, que recen diante do cruceiro unha serie de oracións: painoso, avemaría, salve, credo etc; tamén soe mencionar ás persoas ligadas co cruceiro, así como a súa data de construción.

20 Cristos de Caaveira (Bretoña) e de Gómez (Lagoa); cruceiros da Parola (Bretoña), de Xirómeno (Corvelle), de Carballo (Santiago de Reigosa), da igrexa (Vián) e do Caxigo (Vián).

21 Cristos do Foxo (Bretoña), do Arandal (Bretoña), do Alto das Fontelas (Cadavedo), de Xan Paz (Lagoa) e da Igrexa (Vián); cruceiro de Teixeira (S. Vicente de Reigosa. A Regueira).

22 Cristos da igrexa (Cadavedo), de Marquide (S. Vicente de Reigosa. A Regueira) e dos Viás (Vián); cruceiros do Pontigo (Aguarda), do Fiouco (Cadavedo), de Xirómeno (Corvelle), do Cándido (Lagoa), de Pirís (Lagoa), do Vilar (Pousada), de Carballo (Santiago de Reigosa), de Teixeira (S. Vicente de Reigosa), da igrexa (Vián), do Caxigo (Vián), do Venanciño (Vián).

Como exemplos representativos de inscrición facemos referencia ás dos seguintes cristos cruceiros e cruces:

A. CRISTO DE MARQUIDE (S. VICENTE DE REIGOSA).

CARA LESTE: *“PROPIEDAD.../ DE PEDRO RIVAS/ CARBALLO /ESPOSO DE/ JOSEFA”*

B. CRUCEIRO DO FIOUCO (CADAVEDO).

CARA NORTE: *“EL AÑO D 1891 SE HI / ZO POR MANUEL DO/ CAMPO D CADABEDO ES / TA OBRA Y POR ANTONIO /*

CARA SUR: *QUE RECEN CON DE/ BOCION UN PADRENUES/ TRO UN CREDO O UN AC/TO DE CONTRICIÓN DELANTE/*

C. CRUCEIRO DE CARBALLO (SANTIAGO DE REIGOSA).

CARA NORTE: *“ES PROPIEDAD / D FRANCISCO NI / ETO LEDO/ AÑO D 1907/*

CARA W.: *YLMO SR / OBISPO DE MON / DOÑEDO CONCE / DIO 40 DIAS DE YN / DULGENCIA...*

D. CRUCEIRO DA IGREXA (VIÁN). (FOTO)

CARA NW.: *“AÑO DE 1895 SE / HIZO ESTA OBRA / POR JOSE RIBAS / BAZQUEZ DE VIÁN/*

E. CRUCEIRO DO VILAR (POUSADA) (FOTO 19).

CARA LESTE: “DEVOCIÓN / DE ANTONIO/ BAREIRO DÍAZ / FALLECIÓ/ EL AÑO DE 1910 / Y SU ESPOSA/ CÁNDIDA RANCAÑO / AÑO DE 1910/

F. CRUZ DOS VECIÑOS DE A PASTORIZA.

BASE. TRAMO INFERIOR. “ RECUERDO DE BENITO LOPEZ Y DE / SU ESPOSA ANTONIA MOURELLE / A SUS HIJOS Y AL / AYUNTAMIENTO DE PASTORIZA / AÑO 1945/

BASE. TRAMO SUPERIOR. “AMAR A DIOS /SOBRE TODAS LAS COSAS”

4.3. O FUSTE.

4.3.1. TRAZOS XERAIS.

O fuste é monolítico, prismático, de sección cuadrangular nos extremos e coas arestas biseladas no resto en *once cristos e vintetrés cruceiros* ²³.

4.3.2. DECORACIÓN DO FUSTE.

As caras do extremo superior están decoradas polos seguintes motivos:

* Por unhas aspas ²⁴.

23 Cristos do Foxo (Bretoña), de Caaveira (Bretoña), do Arandal (Bretoña), do Centro de Saúde (Bretoña), do Alto das Fontelas (Cadavedo), das Antigas (Corvelle), de Froilán (Lagoa), de Xan Paz (Lagoa), de Regueiro (Lagoa), de Amorás (Loboso), de Cervelo (S. Vicente de Reigosa); cruceiros do Pontigo (Aguarda), da Praza (Bretoña), da Parola (Bretoña), do Fiouco (Cadavedo), de Xirómeno (Corvelle), de Fomiñá (Fomiñá), do Cándido (Lagoa), de Pirís (Lagoa), de Gutiérrez (A Pastoriza), de Vilagromar (Pousada), do Campo da Festa (Pousada), do Vilar (Pousada), da Veiga do Crego (Pousada), da “Casa de Sergio de Maneche” (Santiago de Reigosa), de Carballo (Santiago de Reigosa), da Igrexa (S. Vicente de Reigosa), da Castiñeira (S. Vicente de Reigosa. A Regueira), de Teixeira (S. Vicente de Reigosa), da “Casa do Couto” (S. Vicente de Reigosa), do Carrizal (S. Vicente de Reigosa), da Igrexa (Vián), do Caxigo (Vián) e do Venanciño (Vián).

24 Cruceiros da Parola (Bretoña), de Xirómeno (Corvelle), do Cándido (Lagoa), de Carballo (Santiago de Reigosa) e do Caxigo (Vián).

* Por unha custodia nos cruceiros de Xirómeno (Corvelle) e da Veiga do Crego (Pousada). **(FOTO 28)**.

* Por unhas rosetas no ***cruceiro da Igrexa (Vián)*** **(FOTO 10)**.

* Por unhas svásticas no ***cruceiro de Pirís (Lagoa)*** **(FOTO 16)**.

* Por uns roeis e rombos ²⁵ **(FOTO) (FOTO 18)**.

O resto do fuste está ornamentado en ***dazanove cruceiros*** polos instrumentos da paixón en relevo. A súa colocación nunha orde descendente é variable segundo facemos constar a continuación.

* ***Cruceiro do Pontigo (A Guarda)***.

Dous cravos, un cravo, unha espada, unhas tenaces, un martelo e unha escaleira de oito banzos.

* ***Cruceiro da Praza (Bretoña)***.

Unha escaleira de catro banzos, un martelo, unhas tenaces, un cravo e unha lanza.

* ***Cruceiro da Parola (Bretoña)*** **(FOTO 5)**.

Tres cravos, un martelo, unhas tenaces, unha espada e unha escaleira de dez banzos.

* ***Cruceiro do Fiuco (Cadavedo)***.

Tres cravos, un martelo, unhas tenaces e unha escaleira de oito banzos.

* ***Cruceiro de Xirómeno (Corvelle)*** .

Un martelo, tres cravos, unha espada, unhas tenaces e unha escaleira de sete banzos.

* ***Cruceiro do Cándido (Lagoa)***.

Tres cravos, un martelo e unhas tenaces.

25 Cruceiros do Pontigo (Aguarda), da Parola (Bretoña), do Fiuco (Cadavedo), de Xirómeno (Corvelle), do Cándido (Lagoa), de Gutiérrez (A Pastoriza), de Vilagromar (Pousada), do Vilar (Pousada), da Veiga do Crego (Pousada), de Carballo (Santiago de Reigosa), da Castiñeira (S. Vicente de Reigosa), da “Casa do Couto” (S. Vicente de Reigosa), do Carrizal (S. Vicente de Reigosa) e do Caxigo (Vián).

*** *Cruceiro de Pirís (Lagoa) (FOTO 16).***

Tres cravos, un martelo, unhas tenaces, unha espada e unha escaleira de once banzos.

*** *Cruceiro de Gutiérrez (A Pastoriza) (FOTO 17).***

Unha espada, un martelo, unhas tenaces e unha escaleira de oito banzos.

*** *Cruceiro de Vilagromar (Pousada).***

Tres cravos, unha espada, un martelo, unhas tenaces e unha escaleira de oito banzos.

*** *Cruceiro do Vilar (Pousada).***

Tres cravos, un martelo, unhas tenaces, unha espada e unha escaleira de sete banzos.

*** *Cruceiro da Veiga do Crego (Pousada).***

Dous cravos, un cravo, un martelo, unhas tenaces, unha espada e unha escaleira de nove banzos.

*** *Cruceiro de Carballo (Santiago de Reigosa).***

Tres cravos, un martelo, unhas tenaces, unha espada e unha escaleira de nove banzos.

*** *Cruceiro da Castiñeira (S. Vicente de Reigosa. A Regueira).***

Tres cravos, unha espada, un martelo, unhas tenaces e unha escaleira de nove banzos.

*** *Cruceiro de Teixeira (S. Vicente de Reigosa. A Regueira).***

Dous cravos, unhas tenaces, un martelo e unha escaleira de dez banzos.

*** *Cruceiro da “Casa do Couto” (S. Vicente de Reigosa. A Regueira) (FOTO).***

Tres cravos, un martelo, unhas tenaces, unha espada e unha escaleira de dez banzos.

*** *Cruceiro do Carrizal (S. Vicente de Reigosa. A Regueira).***

Dous cravos, un cravo, un martelo, unhas tenaces, unha espada e unha escaleira de nove banzos.

* ***Cruceiro da Igrexa (Vián) (FOTO 10).***

Tres cravos, un martelo, unhas tenazas, unha espada e unha escaleira de dez banzos.

* ***Cruceiro do Caxigo (Vián) (FOTO 26).***

Tres cravos, unhas tenaces, un martelo, unha espada e unha escaleira de nove banzos.

* ***Cruceiro de Venanciño (Vián).***

Tres cravos, unhas tenaces, un martelo, unha escaleira de nove banzos e unha espada.

4.4. O CAPITEL.

4.4.1. FORMAS VARIADAS.

* Capitel de forma paralelepípeda en ***dez cristos*** ²⁶.

* Capitel de forma troncopiramidal invertida en ***vintedous cruceiros*** ²⁷.

* Capitel con ábaco no Cristo de Froilán (Lagoa) e nos ***cruceiros de Fomiñá (Fomiñá) (FOTO 7), do Campo da Festa (Pousada) e no da Igrexa (A Regueira).***

* Finalmente hai capiteis moldurados nun cristo e en sete cruceiros ²⁸.

4.4.2. ORNAMENTACIÓN DO CAPITEL.

26 Cristos do Foxo (Bretoña), de Caaveira (Bretoña), do Arandal (Bretoña), do Centro de Saúde (Bretoña), do Alto das Fontelas (Cadavedo), das Antigas (Corvelle), de Froilán (Lagoa), de Xan Paz (Lagoa), de Amorás (Loboso) e de Cervelo (S. Vicente de Reigosa. A Regueira).

27 Cruceiros de Pontigo (Aguarda), da Praza (Bretoña), da Parola (Bretoña), do Fiouco (Cadavedo), de Xirómeno (Corvelle), de Fomiñá (Fomiñá), do Cándido (Lagoa), de Pirís (Lagoa), de Gutiérrez (A Pastoriza), de Vilagromar (Pousada), do Campo da Festa (Pousada), do Vilar (Pousada), da Veiga do Crego (Pousada), da “Casa de Sergio de Maneche”(Santiago de Reigosa), de Carballo (Santiago de Reigosa), da Castiñeira (S. Vicente de Reigosa), de Teixeira (S. Vicente de Reigosa), da “ Casa do Couto” (S. Vicente de Reigosa), do Carrizal (S. Vicente de Reigosa), da Igrexa (Vián), do Caxigo (Vián) e do Venanciño (Vián).

Con respecto á decoración este elemento artístico amosa diferentes temas:

- * Follas de acanto nos *cruceiros de Fomiñá (Fomiñá) (FOTO 7) e do Campo da Festa (Pousada)*.
- * Merlóns nos *cruceiros do Pontigo (Aguarda), de Vilagromar (Pousada) (FOTO 29) e do Vilar (Pousada)*.
- * Un colariño no *cruceiro da Praza (Bretoña) (FOTO 4)*.
- * Querubíns e volutas en *dazanove cruceiros* ²⁹ (FOTO 30).

4.5. A CRUZ.

4.5.1. TRAZOS XERAIS.

A cruz presenta unha sección cuadrangular nos seus extremos a as arestas rebaixadas no resto *en vinte e catro cristos e vinte e tres cruceiros* ³⁰.

28 Cristo de Froilán (Lagoa); cruceiros de Fomiñá (Fomiñá), de Gutiérrez (A Pastoriza), de Vilagromar (Pousada), do Vilar (Pousada), da Igrexa (S. Vicente de Reigosa), da Castiñeira (S. Vicente de Reigosa) e de Teixeira (S. Vicente de Reigosa. A Regueira).

29 Cruceiros do Pontigo (Aguarda), da Praza (Bretoña), da Parola (Bretoña), do Fiouco (Cadavedo), de Xirómeno (Corvelle), do Cándido (Lagoa), de Pirís (Lagoa), de Gutiérrez (A Pastoriza), de Vilagromar (Pousada), do Vilar (Pousada), da Veiga do Crego (Pousada), da “Casa de Sergio de Maneche” (Santiago de Reigosa), de Carballo (Santiago de Reigosa), da Castiñeira (S. Vicente de Reigosa), da “Casa do Couto” (S. Vicente de Reigosa), do Carrizal (S. Vicente de Reigosa. A Regueira), da Igrexa (Vián), do Caxigo (Vián) e do Venanciño (Vián).

30 Cristo do Foxo (Bretoña), de Caaveira (Bretoña), do Arandal (Bretoña), do Romeiro (Bretoña), do Centro de Saúde (Bretoña), de Afoz (Bretoña), do Alto das Fontelas (Cadavedo), da Igrexa (Cadavedo), do Cemiterio (Cadavedo), das Antigas (Corvelle), de Froilán (Lagoa), do Chivadoiro (Lagoa), da “Casa de Currás” (Lagoa), de Xan Paz (Lagoa), de Rigueiro (Lagoa), de Gómez (Lagoa), de Amorás (Loboso), do Salvador (Pousada), de Andrés (Santiago de Reigosa), de Rigueiro de Maneche (Santiago de Reigosa), de Cervelo (S. Vicente de Reigosa. A Regueira), de D. Diego (Úbeda), dos Vías (Vián) e da Igrexa (Vián); cruceiros do Pontigo (Aguarda), da Praza (Bretoña), da Parola (Bretoña), do Fiouco (Cadavedo), de Xirómeno (Corvelle), de Fomiñá (Fomiñá), do Cándido (Lagoa), de Pirís (Lagoa), de Gutiérrez (A Pastoriza), de Vilagromar (Pousada), do Campo da Festa (Pousada), do Vilar (Pousada), da Veiga do Crego (Pousada), da “Casa de Sergio de Maneche” (Santiago de Reigosa), de Carballo (Santiago de Reigosa), da Igrexa (S. Vicente de Reigosa), da Castiñeira (S. Vicente de Reigosa), de Teixeira (S. Vicente de Reigosa), da “Casa do Couto” (S. Vicente de Reigosa), do Carrizal (S. Vicente de Reigosa. A Regueira), da Igrexa (Vián), do Caxigo (Vián) e do Venanciño (Vián).

4.5.2. REMATES DA CRUZ.

En relación ós remates amosan unha cruz florenzada en *vintedous cristos e outros tantos cruceiros* ³¹.

4.5.3. ORNAMENTACIÓN DA CRUZ.

No anverso da cruz aparece a efíxie de Cristo en *vintecinco cristos e vinteun cruceiros*

³². Pola contra, no reverso da cruz aparece a efíxie da Virxe *nun cristo e once cruceiros*

³³. No *cruceiro de Teixeira (A Regueira)* aparece no reverso o relevo dunha custodia (FOTO 31).

31 Cristo de Luxilde (Bretoña), do Foxo (Bretoña), de Caaveira (Bretoña), do Arandal (Bretoña), do Romeiro (Bretoña), do Centro de Saúde (Bretoña), de Afoz (Bretoña), do Alto das Fontelas (Cadavedo), da Igrexa (Cadavedo), do Cemiterio (Cadavedo), das Antigas (Corvelle), de Froilán (Lagoa), do Chivadoiro (Lagoa), de Xan Paz (Lagoa), de Rigueiro (Lagoa), de Gómez (Lagoa), de Amorás (Loboso), do Salvador (Pousada), de Andrés (Santiago de Reigosa), de Cervelo (S. Vicente de Reigosa. A Regueira), de D. Diego (Úbeda), dos Viás (Vián) e da Igrexa (Vián); cruceiros do Pontigo (Aguarda), da Praza (Bretoña), da Parola (Bretoña), do Fiouco (Cadavedo), de Xirómeno (Corvelle), de Fomiñá (Fomiñá), do Cándido (Lagoa), de Pirís (Lagoa), de Gutiérrez (A Pastoriza), de Vilagromar (Pousada), do Campo da Festa (Pousada), do Vilar (Pousada), da Veiga do Crego (Pousada), da “Casa de Sergio de Maneche” (Santiago de Reigosa), de Carballo (Santiago de Reigosa), da Igrexa (S. Vicente de Reigosa. A Regueira), da Castiñeira (S. Vicente de Reigosa), de Teixeira (S. Vicente de Reigosa. A Regueira), da “Casa do Couto” (S. Vicente de Reigosa. A Regueira), do Carrizal (S. Vicente de Reigosa), da Igrexa (Vián) e do Caxigo (Vián).

32 Cristo do Foxo (Bretoña), de Caaveira (Bretoña), do Arandal (Bretoña), do Centro de Saúde (Bretoña), de Afoz (Bretoña), do Alto das Fontelas (Cadavedo), da Igrexa (Cadavedo), do Cemiterio (Cadavedo), das Antigas (Corvelle), de Froilán (Lagoa), do Chivadoiro (Lagoa), da “Casa de Currás” (Lagoa), de Xan Paz (Lagoa), de Rigueiro (Lagoa), de Gómez (Lagoa), de Amorás (Loboso), do Salvador (Pousada), de Andrés (Santiago de Reigosa), de Rigueiro de Maneche (Santiago de Reigosa), de Marquide (S. Vicente de Reigosa), de Cervelo (S. Vicente de Reigosa), de María (Úbeda), de D. Diego (Úbeda), dos Viás (Vián) e da Igrexa (Vián); cruceiros do Pontigo (Aguarda), da Praza (Bretoña), da Parola (Bretoña), do Fiouco (Cadavedo), de Xirómeno (Corvelle), de Fomiñá (Fomiñá), do Cándido (Lagoa), de Pirís (Lagoa), de Gutiérrez (A Pastoriza), de Vilagromar (Pousada), do Campo da Festa (Pousada), do Vilar (Pousada), da Veiga do Crego (Pousada), da “Casa de Sergio de Maneche” (Santiago de Reigosa), de Carballo (Santiago de Reigosa), da Castiñeira (S. Vicente de Reigosa), de Teixeira (S. Vicente de Reigosa. A Regueira), da “Casa do Couto” (S. Vicente de Reigosa. A Regueira), do Carrizal (S. Vicente de Reigosa), da Igrexa (Vián), do Caxigo (Vián) e do Venanciño (Vián).

33 Cristo de Afoz (Bretoña); cruceiros da Praza (Bretoña), de Fomiñá (Fomiñá), de Pirís (Lagoa), de Gutiérrez (A Pastoriza), do Campo da Festa (Pousada), da Veiga do Crego (Pousada), da “Casa de Sergio de Maneche” (Santiago de Reigosa), de Carballo (Santiago de Reigosa), da “Casa do Couto” (S. Vicente de Reigosa. A Regueira), da Igrexa (Vián) e do Venanciño (Vián).

4.5.3.1. CARACTERÍSTICAS DA EFIXIE DE CRISTO.

* O relevo de Cristo está erosionado nos cristos *do Foxo (FOTO 1)*, *de Caaveira, do Arandal (FOTO 12)* e *do Romeiro*, situados na parroquia de Bretoña.

* A efixie de Cristo mostra unha cartela en *trece cristos e dazasete cruceiros* ³⁴.

* Os *cristos de Froilán (Lagoa) (FOTO 8)* e *dos Viás (Vián)* amosan a cabeza da efixie de Cristo inclinada ao lado esquerdo. O *cruceiro de Xirómeno* mostraa mirando ao ceo e os *cristos da Igrexa (Cadavedo) (FOTO 6)*, *do Cemiterio (Cadavedo)*, *de Gómez (Lagoa)* e *D. Diego (Úbeda)* presentana ao fronte. Os demais cristos e cruceiros, que posúen efixie, amósana ao lado dereito ³⁵.

* Mentres que o *cristo de Andrés (Santiago de Reigosa) (FOTO 21)* e os *cruceiros da Praza (Bretoña)*, *da Parola (Bretoña)*, *do Fiouco (Cadavedo)* e *de Gutiérrez (A Pastoriza)* mostran os brazos en forma de V, hai once cristos e outros tantos cruceiros que os amosan en forma de lixeira V ³⁶.

34 Cristos do Foxo (Bretoña), do Arandal (Bretoña), do Centro de Saúde (Bretoña), do Alto das Fontelas (Cadavedo), da Igrexa (Cadavedo), do Cemiterio (Cadavedo), das Antigas (Corvelle), de Froilán (Lagoa), de Xan Paz (Lagoa), de Rigueiro de Maneche (Santiago de Reigosa), de Cervelo (S. Vicente de Reigosa. A Regueira), de D. Diego (Úbeda) e da Igrexa (Vián); cruceiros do Pontigo (Aguarda), da Parola (Bretoña), do Fiouco (Cadavedo), de Xirómeno (Corvelle), de Fomiñá (Fomiñá), do Cándido (Lagoa), de Pirís (Lagoa), de Vilagromar (Pousada), do Vilar (Pousada), da Veiga do Crego (Pousada), da “Casa de Sergio de Maneche” (Santiago de Reigosa), de Carballo (Santiago de Reigosa), de Teixeira (S. Vicente de Reigosa. A Regueira), da “Casa do Couto” (S. Vicente de Reigosa. A Regueira), do Carrizal (S. Vicente de Reigosa), da Igrexa (Vián), do Caxigo (Vián) e do Venanciño (Vián).

35 Cristos do Foxo (Bretoña), do Arandal (Bretoña), do Centro de Saúde (Bretoña), de Afoz (Bretoña), do Alto das Fontelas (Cadavedo), das Antigas (Corvelle), da “Casa de Currás” (Lagoa), de Xan Paz (Lagoa), do Salvador (Pousada), de Andrés (Santiago de Reigosa), de Rigueiro de Maneche (Santiago de Reigosa), de Marquide (S. Vicente de Reigosa), de Cervelo (S. Vicente de Reigosa. A Regueira), de María (Úbeda) e da Igrexa (Vián); cruceiros do Pontigo (Aguarda), da Praza (Bretoña), da Parola (Bretoña), do Fiouco (Cadavedo), de Xirómeno (Corvelle), de Fomiñá (Fomiñá), do Cándido (Lagoa), de Pirís (Lagoa), de Gutiérrez (A Pastoriza), de Vilagromar (Pousada), do Vilar (Pousada), da Veiga do Crego (Pousada), de Carballo (Santiago de Reigosa), de Teixeira (S. Vicente de Reigosa. A Regueira), da “Casa do Couto” (S. Vicente de Reigosa. A Regueira), do Carrizal (S. Vicente de Reigosa), da Igrexa (Vián), do Caxigo (Vián) e do Venanciño (Vián).

* Agás o **cristo de Froilán (Lagoa) (FOTO 8)** e o **cruceiro do Campo da Festa (Pousada)**, que presentan o perizoma anodado ao lado esquerdo e no centro, respectivamente, os demais mostrano anoadado ao lado dereito

* Nos cristos e cruceiros a forma máis usual é que o pé dereito esté colocado por riba do esquerdo ³⁷, agás o **cristo do Foxo (Bretoña) (FOTO 1)**, que presenta o pé esquerdo sobre o dereito, e os **cristos do Centro de Saúde (Bretoña) (FOTO 2)**, do **Alto das Fontelas (Cadavedo)** e o **cruceiro da “Casa de Sergio de Maneche” (Santiago de Reigosa)**, que amosan os pés paralelos.

* O **cristo da Igrexa (Vián) (FOTO 10)** e outros **trece cruceiros** mostran ambos os dous pés sobre unha caveira ³⁸; pola contra **seis cristos e catro cruceiros** presentan ambos os dous pés sobre un subpedáneo ³⁹.

36 Cristos do Alto das Fontelas (Cadavedo), da Igrexa (Cadavedo), das Antigas (Corvelle), do Chivadoiro (Lagoa), da “Casa de Currás” (Lagoa), de Gómez (Lagoa), de Rigueiro de Maneche (Santiago de Reigosa), de Marquide (S. Vicente de Reigosa. A Regueira), de María (Úbeda) e de D. Diego (Úbeda); cruceiros de Xirómeno (Corvelle), de Fomiñá (Fomiñá), do Cándido (Lagoa), de Pirís (Lagoa), do Campo da Festa (Pousada), do Vilar (Pousada), de Carballo (Santiago de Reigosa), da “Casa do Couto” (S. Vicente de Reigosa. A Regueira), da Igrexa (Vián), do Caxigo (Vián) e do Venanciño (Vián)

37 Cristos do Arandal (Bretoña), de Afoz (Bretoña), da Igrexa (Cadavedo), do Cemiterio (Cadavedo), das Antigas (Corvelle), de Froilán (Lagoa), da “Casa de Currás” (Lagoa), de Xan Paz (Lagoa), de Gómez (Lagoa), do Salvador (Pousada), de Rigueiro de Maneche (Santiago de Reigosa), de Marquide (S. Vicente de Reigosa), de María (Úbeda) e da Igrexa (Vián); cruceiros do Pontigo (Aguarda), da Praza (Bretoña), da Parola (Bretoña), do Fiuco (Cadavedo), de Xirómeno (Corvelle), de Fomiñá (Fomiñá), do Cándido (Lagoa), de Pirís (Lagoa), de Guitiérrez (A Pastoriza), de Vilagromar (Pousada), do Campo da Festa (Pousada), do Vilar (Pousada), da Veiga do Crego (Pousada), de Carballo (Santiago de Reigosa), da Castiñeira (S. Vicente de Reigosa), de Teixeira (S. Vicente de Reigosa. A Regueira), da “Casa do Couto” (S. Vicente de Reigosa. A Regueira), da Igrexa (Vián), do Caxigo (Vián) e do Venanciño (Vián).

38 Cruceiros do Pontigo (Aguarda), do Fiuco (Cadavedo), do Cándido (Lagoa), de Pirís (Lagoa), de Vilagromar (Pousada), do Vilar (Pousada), da Veiga do Crego (Pousada), da Castiñeira (S. Vicente de Reigosa. A Regueira), de Teixeira (S. Vicente de Reigosa), da “Casa do Couto” (S. Vicente de Reigosa), do Carrizal (S. Vicente de Reigosa), da Igrexa (Vián) e do Caxigo (Vián)..

39 Cristos de Froilán (Lagoa), de Amorás (Loboso), do Salvador (Pousada), de Andrés (Santiago de Reigosa), de Cervelo (S. Vicente de Reigosa. A Regueira), de María (Úbeda); cruceiros de Xirómeno (Corvelle), de Fomiñá (Fomiñá), de Guitiérrez (A Pastoriza) e do Venanciño (Vián).

* Os *cruceiros de Pirís (Lagoa)*, de *Gutiérrez (A Pastoriza)*, de *Carballo (Santiago de Reigosa)*, do *Caxigo (Vián)* (FOTO 26) e do *Venanciño (Vián)* amosan a efixie de Cristo flanqueada por santiños.

* Finalmente a cabeza, os brazos, a espalda e unha parte das pernas da efixie de Cristo están separadas da cruz en *tres cristos e trece cruceiros* ⁴⁰.

4.5.3.2. CARACTERISTICAS DA EFIXIE DA VIRXE.

* No *cristo de Afoz (Bretoña)* e nos *cruceiros da Praza (Bretoña)* (FOTO 4) e do *Campo da Festa (Pousada)* a efixie da Virxe mostrase en actitude orante.

* Nos *cruceiros da Parola (Bretoña)* (FOTO 5), de *Pirís (Lagoa)*, de *Gutiérrez (A Pastoriza)*, da *Veiga do Crego (Pousada)* (FOTO 32), da “*Casa de Sergio de Maneche*” (*Santiago de Reigosa*) e de *Carballo (Santiago de Reigosa)* a efixie da Virxe amósase como Piedade.

4.5.4. INSCRICIÓN NA CRUZ.

* **CRUZ DA VEIGA DE MAGARÍN (ÁLVARE)**

1. SENTIDO HORIZONTAL. “*ANTONIA LÓPEZ MORÁN*”

2. SENTIDO VERTICAL. “*AQI FALLECIO DE 56 ANOS DE EDAD EL DIA 24 DE AGOSTO*”

3. PÉ DA CRUZ. “*DEL AÑO / 1907/ RYP /*”

* **CRUZ DE DADOLO (LAGOA)**

PÉ DA CRUZ. “*50 DÍAS / INDULGEN /CIAS / AL / QUE RECE / DELANTE / ESTA CRUZ UM / PADRENUESTRO O / UN CREDO*”/

40 Cristos da Igrexa (Cadavedo), do Cemiterio (Cadavedo) e do Salvador (Pousada); cruceiros da Parola (Bretoña), do Fiouco (Cadavedo), do Cándido (Lagoa), de Pirís (Lagoa), de Gutiérrez (A Pastoriza), do Campo da Festa (Pousada), do Vilar (Pousada), da Veiga do Crego (Pousada), de Carballo (Santiago de Reigosa), da “Casa do Couto” (S. Vicente de Reigosa.A Regueira), da Igrexa (Vián), do Caxigo (Vián) e do Venanciño (Vián).

5. A POLICROMÍA DOS CRUCEIROS E CRISTOS.

Referente á policromía dos cruceiros atopamos cinco nos que aínda se aprecian restos. Trátase dos seguintes:

- * **CRISTO DA IGREXA (15) (CADAVEDO).** Cor azul ó pe da cruz.
- * **CRUCEIRO DO FIOUCO (17) (CADAVEDO).** Cor azul no fuste e no capitel.
- * **CRUCEIRO DE VILAGROMAR (37) (POUSADA).** Cor ocre no capitel.
- * **CRUCEIRO DA VEIGA DO CREGO (41) (POUSADA) (FOTO 32).** Cor azul, negra e ocre no fuste.
- * **CRUCEIRO DE CARBALLO (45) (SANTIAGO DE REIGOSA).** Cor azul, negra e vermella no fuste. Ocre no capitel e vermello no Cristo **(FOTO 22)**).

6. OS MATERIAIS EMPREGADOS NA CONSTRUCCIÓN DESTES ELEMENTOS ARTÍSTICOS.

Con respecto aos materiais usados case todos os cristos e cruceiros están construídos de granito, agás os elementos das seguintes manifestacións artísticas:

- * **CRUCEIRO DO PONTIGO (A GUARDA).** Plataforma: tres chanzos de cachotería **(FOTO 11).**
- * **CRISTO DE CAAVEIRA (BRETOÑA).** Plataforma: un chanzo de cachotería.
- * **CRISTO DO ARANDAL (BRETOÑA).** Plataforma: un plinto de cachotería.
- * **CRISTO DO CENTRO DE SAÚDE (BRETOÑA).** Plataforma: un plinto de cachotería **(FOTO 2).**
- * **CRISTO DE AFOZ (BRETOÑA).** Plataforma: un plinto de cachotería.
- * **CRISTO DA IGREXA (CADAVEDO).** Plataforma: un plinto de cachotería.
- * **CRISTO DAS ANTIGAS (CORVELLE).** Plataforma: un plinto de cachotería **(FOTO 15).**
- * **CRUCEIRO DE XIROMENO (CORVELLE).** Plataforma: un chanzo de cachotería.
- * **CRUCEIRO DE FOMIÑÁ (FOMIÑÁ).** Plataforma: un chanzo de cemento.
- * **CRISTO DE FROILÁN (LAGOA).** Plataforma: un chanzo de cachotería.
- * **CRISTO DO CHIVADOIRO (LAGOA).** Bloque paralelepípedo de caliza.
- * **CRISTO DE XAN PAZ (LAGOA).** Plataforma: un plinto de cachotería.
- * **CRUCEIRO DO CÁNDIDO (LAGOA).** Plataforma: un chanzo de lousa.

* **CRUCEIRO DE VILAGROMAR (POUSADA)**. Plataforma: tres chanzos de cachotería (FOTO 18).

* **CRUCEIRO DO VILAR (POUSADA)**. Plataforma: tres chanzos de cachotería.

* **CRUCEIRO DA VEIGA DO CREGO (POUSADA)**. Plataforma: catro chanzos de cachotería.

* **CRUCEIRO DE CARBALLO (SANTIAGO DE REIGOSA)**. Plataforma: tres chanzos de cachotería recubertos de cemento.

* **CRISTO DE RIGUEIRO DE MANECHE (SANTIAGO DE REIGOSA)**. Plataforma: tres chanzos de pizarra. Base: restauración de cemento.

* **CRISTO DE MARQUIDE (S. VICENTE DE REIGOSA. A REGUEIRA)**. Plataforma: un plinto de cachotería rematado nun listel de cemento (FOTO 23).

* **CRUCEIRO DA IGREXA (S. VICENTE DE REIGOSA. A REGUEIRA)**. Plataforma: dous chanzos de cachotería.

* **CRUCEIRO DE TEIXEIRO (S. VICENTE DE REIGOSA. A REGUEIRA)**. Plataforma: dous chanzos de cachotería e cemento. Plinto do mesmo material.

* **CRUCEIRO DA “CASA DO COUTO” (S. VICENTE DE REIGOSA. A REGUEIRA)**. Plataforma: un plinto de pizarra.

* **CRUCEIRO DO CARRIZAL (S. VICENTE DE REIGOSA. A REGUEIRA)**. Plataforma: un plinto e un chanzo de cachotería.

* **CRUCEIRO DA IGREXA (VIÁN)**. Plataforma: tres chanzos de cachotería.

7. PERSOAS QUE MANDARON CONSTRUIR ALGÚNS CRUCEIROS, CRISTOS E CRUCES.

Cruceiro do Pontigo (Aguarda). **Cándido Becerra da “Casa de Canedo”**. Cruceiro da Praza (Bretoña). **Crego Gil Agras Hermida, veciños de Bretoña e concello de A Pastoriza**. Cruceiro do Fiouco (Cadavedo). **Manuel Docampo y Antonio**. Cruceiro de Xirómeno (Corvelle). **O avó de José Díaz Braña**. Cruz de Dadolo (Lagoa). **Fillos de Fernando Rivas Paz**. Cruceiro do Cándido. **José Montes**. Cruceiro de Pirís (Lagoa). **Cregos da “Casa de Pirís” da que proceden os actuais propietarios**. Cruz dos Veciños de A Pastoriza (A Pastoriza). **Benito López e a súa dona Antonia Mourelle**. Cruceiro do Vilar (Pousada). **Benigno Barreiro Rancaño**. Cruceiro de Carballo (Santiago de Reigosa). **Francisco Nieto Ledo**. Cristo de Marquide (San Vicente de Reigosa). **Pedro Rivas Carballo**. Cruceiro da Castiñeira (San Vicente de Reigosa). **Pedro García Abraira**. Cruceiro de Teixeira (San Vicente de Reigosa). **Luís, crego-ecónomo**. Cristo

de Cervelo (San Vicente de Reigosa). **Antonio Cervelo**. Cruceiro do Carrizal (San Vicente de Reigosa). **Vicente Villamel e Pedro Díaz Lorenzo**.

8. PERSOAS POLAS QUE SE CONSTRUÍRON ALGÚNS CRUCEIROS, CRISTOS E CRUCES.

Cruceiro do Pontigo (Aguarda). **Xosefa Becerra**. **Cruz da Veiga de Magarín (Álvare)**. **Antonia López Morán**. Cristo de Luxilde. **Membro da “Casa de Recharte”**. Cruz de Ferro (Bretoña). **Andrés de Antón (albeite)**. Cruz de Dadaolo (Lagoa). **Fernando Rivas Paz**. Cruz dos Veciños de A Pastoriza (A Pastoriza). **Fillos de Fernando Rivas Paz e ao concello de A Pastoriza**. Cruceiro da igrexa (Vián). **José Rivas Vázquez**.

9. DATA DA SÚA CONSTRUCCIÓN.

9.1. DATA NA BASE.

CRUCEIRO DO FIOUCO (CADAVEDO).....	ANO 1891
CRUZ DE DADOLO (LAGOA).....	ANO 1932
CRUCEIRO DO CÁNDIDO (LAGOA).....	ANO 1900
CRUCEIRO DE PIRIS (LAGOA).....	ANO 1898
CRUZ DOS VECIÑOS DE A PASTORIZA.....	ANO 1945
CRUCEIRO DE CARBALLO (SANTIADO DE REIGOSA).....	ANO 1907
CRISTO DOS VIÁS (VIÁN).....	ANO 1830
CRUCEIRO DA IGREXA (VIÁN).....	ANO 1895
CRUCEIRO DO VENANCIÑO (VIÁN).....	ANO 1977 (FOTO 27)

9.2. DATA CRUZ.

CRUZ DA VEIGA DE MAGARÍN (ÁLVARE).....	ANO 1907
--	----------

10. CANTEIROS

Cruceiro do Pontigo (Aguarda). **Canteiros dos Carboeira (comezos do século XX)**. Cruceiro da Praza (Bretoña). **Ramiro, de Granito Bao (2001)**. Cruceiro de Xirómeno

(Corvelle). ***Canteiros de Román (familia Licho)***. Cruceiro do campo da festa (Pousada). ***Marmolería Vázquez Salgado /Monterroso(Lugo)***. ***Comezos dos noventa do século XX***. Cruceiro da Castiñeira (San Vicente de Reigosa). ***Canteiros de Román***. Cruceiro do Carrizal (San Vicente de Reigosa). ***Canteiros de Román, comezos dos anos vinte (século XX)***. Cruceiro do Venanciño (Vián). ***Canteiro de Román, Cesar***.

11. RESTAUDADORES.

Cristo de Caaveira (Bretoña). ***Manuel Valiña***. Cristo da igrexa (Cadavedo). ***Veciños de Cadavedo***. Cruz de Trasagüeiro (Corvelle). ***Dionisio Montes (plinto)***. Cristo de Gómez (Lagoa). ***Manolo da “Casa de Gómez” de Paleira***. Cruceiro do Cándido (Lagoa). ***Luís Goyos***. Cristo de Andrés (Santiago de Reigosa). ***José Miguel Portela Fernández***. Cruceiro de Carballo (Santiago de Reigosa). ***Jacinto Legaspi Ramos (plataforma)***. Cristo de Regueiro de Maneche (Santiago de Reigosa). ***Canteiro de Outeiro de Rei (parte superior do Cristo)***. Cristo de Marquide (A Regueira). ***Dionisio Montes Rego***.

12. CIRCUNSTANCIAS DA SÚA CONSTRUCCIÓN.

*** DEVOCIÓN DOS SEUS PROPIETARIOS.**

Cristo da Igrexa (Cadavedo). Cristo do Chivadoiro (Lagoa). Cristo de Marquide (A Regueira). Cruceiro do Fiuco (Cadavedo). Cruceiro do Cándido (Lagoa). Cruceiro do Vilar (Pousada). Cruceiro do Carballo (Santiago de Reigosa). Cruceiro de Teixeiro (A Regueira). Cruceiro da “Casa do Couto” (A Regueira). Cruceiro da igrexa (Vián).

*** EN LEMBRANZA E MORTE DALGUNHA PERSOA**

Cruceiro do Pontigo (Aguarda). Cruz da Veiga de Magarín (Álvare). Cristo de Luxilde (Bretoña). Cruz de ferro (Bretoña). Cruceiro de Xirómeno (Corvelle). Cruz de Dadolo (Lagoa).

*** LINDES DE CONCELLOS.**

Cruceiro do Fiuco (Cadavedo).

*** CONMEMORACIÓN DALGÚN ACTO FESTIVO (VODA, AMIZADE)**

Cruceiro do Fiuco (Cadavedo). Cruceiro do Venanciño (Vián).

VII. VOCABULARIO ESENCIAL SOBRE OS CRUCEIROS.

ACANTO.- Adorno que imita a unha planta perenne, que posúe as flores longas, rizadas e con espiñas. Este adorno é característico do capitel corintio.

ÁNGULO.- Figura formada por dúas liñas, que parten dun memo punto.

ANVERSO.- Cara principal de determinados obxectos. Cara principal da cruz.

ARESTA.- Recta formada polo encontro de dous planos.

BANZOS.- Cada un dos pasos dunha escaleira.

BASE.- Apoio sobre o que descansa algunha cousa. Parte inferior dunha columna.

CACHOTERÍA.- Pedras sen labrar, colocadas dun xeito irregular.

CAPITEL.- Parte superior da columna, que coroa o fuste.

CARTELA.- Decoración que enmarca unha inscrición nun pedestal, lápida ou friso.

COLARIÑO.- Moldura anular entre o fuste e o capitel dunha columna.

COLUMNA.- Pé dereito ou piar cilíndrico, normalmente máis alto que ancho, que serve de soporte de cornixas, bóvedas ou como simple adorno; componse de tres partes: base, fuste, e capitel.

CÓNCAVO.- Forma que presente a superficie curva cara o interior.

CONVEXO.- Estructura que mostra a superficie curva cara o exterior.

CUADRANGULAR.- De catro ángulos.

CUADRILÁTERO.- Polígono de catro lados.

CÚBICO.- Poliedro regular formado por seis caras cadradas.

CRUZ.- Figura formada por dúas liñas, que se atravesan perpendicularmente, e calquera obxecto ou figura con esa forma. Parte superior do cruceiro, situada por riba do capitel.

ALGÚNS TIPOS DE CRUZ:

1. CRUZ FLORENZADA. A que ten os seus remates abertos de xeito curvilíneo.
2. CRUZ GREGA. A de brazos iguais.
3. CRUZ LANCELOLADA. A que tgen os seus remates en forma de ferro de lanza.
4. CRUZ LATINA. A que ten maior o brazo vertical.
5. CRUZ LISA. Cruz desprovista de imaxes.
6. CRUZ TREVOADA. A que ten os seus remates en forma de trevo.

ESTRÍAS.- Marca lineal pouco profunda.

FUSTE.- Parte da columna, situada entre a base e o capitel.

MERLÓN.- Cada un dos dentes en forma de prisma, que coroa un muro ameado..

MOLDURA.- Elemento corrido, que se colca sobre unha superficie para decorala e que se clasifica segundo o seu perfil, sendo normalmente de pouca anchura.

- **TIPOS DE MOLDURAS:**

- **FILETE OU LISTEL.-** De sección cadrada ou rectangular.
- **O BOCEL OU TORO.-** Semicirculo convexo; se é moi pequeno chámase baquetón.
- **O CUARTO BOCEL.-** Cuarto de círculo convexo.
- **A MEDIA CANA.-** Semicirculo cóncavo.
- **A ESCOCIA.-** Moldura cóncava, continua, composta de dúas curvas de distinto radio.
- **O CAVETO OU NACELA. –** De cuarto de círculo cóncavo.
- **A GOLA.-** A unión dun caveto e un cuarto bocel, sendo a parte máis sainte o caveto.
- **O TALÓN.-** A unión dun caveto e un cuarto bocel chámase talón, sendo a parte máis sainte o cuarto bocel.

MOLDURADO.- Que presenta molduras.

MONOLÍTICO.- Monumento de pedra dunha soa peza.

OCTOGONAL.- De oito ángulos.

PARALELOGRAMO.- Cuadrilátero cos lados opostos paralelos entre si.

PARALELEPÍPEDO.- Corpo xeométrico limitado por seis paralelogramos sendos os opostos iguais entre si

PEAÑA.- Base ou apoio para colocar por riba unha figura.

PIRÁMIDE.- Poliedro de base poligonal e caras laterais triangulares.

POLICROMÍA.- Arte de pintar en varias cores.

POLIEDRO.- Corpo xeométrico limitado por varias caras chás.

POLÍGONO.- Superficie chá limitada por vatios lados, que nas súas interseccións forman ángulos.

PRISMA.- Poliedro de dúas caras iguais e paralelas e no que as caras laterais son paralelogramos.

REBAIXADO.- Biselado, cortado no bordo.

RELEVO.- Forma escultórica, que sobresa dunha superficie.

REVERSO.- Cara oposta ao anverso. Cara posterior da cruz.

ROEL.- Peza decorativa redonda en forma de moeda.

SECCIÓN.- Corte ou liña divisoria.

SUPEDÁNEO.- Especie de peaña sobre a que se apoian algunhas efixies.

TRONCOPIRAMIDAL.- Relativo á parte da píramide, que se obtén facendo un corte por un lado paralelo á base e eliminando o vértice.

VOLUTA.- Adorno en forma de espiral.

VIII. BIBLIOGRAFÍA SOBRE OS CRUCEIROS DA TERRA CHÁ.

ARRIBAS ARIAS, Fernando e BLANCO PRADO, José Manuel. *Catálogo de Cruceiros da Terra Chá. Cruceiros de Castro de Rei e Outeiro de Rei*. Cadernos do Seminario de Sargadelos nº 76, Sada (A Coruña): Ed. do Castro, 1998.

ARRIBAS ARIAS, Fernando e BLANCO PRADO, José Manuel. *Catálogo de Cruceiros da Terra Chá. Cruceiros de Guitiriz*. Cadernos do Seminario de Sargadelos nº 81, Sada (A Coruña): Ed. do Castro, 1999.

ARRIBAS ARIAS, Fernando e BLANCO PRADO, José Manuel. *Catálogo de Cruceiros da Terra Chá. Cruceiros de Begonte, Cospeito e Rábade*. Cadernos do Seminario de Sargadelos nº 87, Sada (A Coruña): Ed. do Castro, 2000.

ARRIBAS ARIAS, Fernando e BLANCO PRADO, José Manuel. “Os Cruceiros da Terra Chá. Algunhas tipoloxías dos cruceiros de Castro de Rei”, en *El Legado Cultural de la Iglesia mindoniense*. I Congreso do Patrimonio da Diócese de Mondoñedo, 2000, páxs. 497-506.

ARRIBAS ARIAS, Fernando e BLANCO PRADO, José Manuel. “Algunhas tipoloxías dos cruceiros de Guitiriz”, en *Os Canteiros*. Actas das xornadas celebradas en Parga (Guitiriz), 2000, páxs. 31-41.

ARRIBAS ARIAS, Fernando e BLANCO PRADO, José Manuel. “Os Cruceiros da Terra Chá. Algunhas tipoloxías dos cruceiros de Cospeito”, en *Caderno de Estudios Chairegos*, nº 1, 2002, páxs. 99-117.

ARRIBAS ARIAS, Fernando., BLANCO PRADO, José Manuel.. ***Catálogo de Cruceiros da Terra Chá. Cruceiros, Cristo e Cruces de Xermade.*** Cadernos do Seminario de Sargadelos nº 94 , Sada (A Coruña): Ed. do Castro, 2004.

ARRIBAS ARIAS, Fernando., BLANCO PRADO, José Manuel e SAAVEDRA, Mario. ***Catálogo de Cruceiros da Terra Chá. Cruceiros, Cristo e Cruces da Pastoriza.*** Cadernos do Seminario de Sargadelos nº 92 , Sada (A Coruña): Ed. do Castro, 2002.

ARRIBAS ARIAS, Fernando., BLANCO PRADO, José Manuel e SAAVEDRA, Mario. ***Catálogo de Cruceiros da Terra Chá. Cruceiros, Cristos e Cruces de Abadín.*** Cadernos do Seminario de Sargadelos , Sada (A Coruña): Ed. do Castro

ARRIBAS ARIAS, Fernando , BLANCO PRADO, José Manuel e SAAVEDRA PÉREZ, Mario. “ Os Cruceiros da Terra Chá. Algunhas tipoloxías dos cruceiros de A Pastoriza”, en ***Caderno de Estudios Chairegos***, nº 2, 2004, páxs. 123-146.

ARRIBAS ARIAS, Fernando., CUBA RODRÍGUEZ, Xoán Ramiro, e REIGOSA CARREIRAS, Antonio “Cruces, cruceiros, ermidas e capelas da bisbarra chairega (I)”, en ***El Progreso, diario de Lugo***, 20-8-1987.

ARRIBAS ARIAS, Fernando., CUBA RODRÍGUEZ, Xoán Ramiro, e REIGOSA CARREIRAS, Antonio “Cruces, cruceiros, ermidas e capelas da bisbarra chairega (II)”, en ***El Progreso, diario de Lugo***, 20-8-1987, páx. 7.

BAAMONDE GARCÍA, Alfonso A e CASTRO RODRÍGUEZ, A. “ Cruces, cruceiros, ermidas e capelas da bisbarra chairega”, en ***El Progreso, diario de Lugo***, 22-8-1987, páx. 7.

BLANCO PRADO, José Manuel e RODRÍGUEZ SÁNCHEZ, Manuel. ***Cruces y Cruceiros del Municipio de Begonte.*** Lugo: Servicio de Publicaciones de la Diputación Provincial, 1988.

BLANCO PRADO, José Manuel. *Religiosidad popular en el Municipio de Begonte*. Lugo:Servicio de Publicaciones de la Diputación Provincial, 1990.

BLANCO PRADO, José Manuel. *Exvotos e rituais nos santuarios lucenses*. Lugo: Servicio de Publicaciones de la Diputación Provincial, 1996.

FLORES RIVAS, Luis Hixinio. “ A cultura material representada nas construcións populares: un elemento a conservar na Terra Chá”, en *Boletín Terra Chá*, nº 1, Orgao das Brigadas en Defensa do Patrimonio Chairego, 1997, páxs. 28-30.

GONZÁLEZ REBOREDO, X.M. e outros. *Inventario Artístico de Lugo y su provincia*. Madrid: Servicio Nacional de Información Artística, Arqueológica y Etnológica, Ts. I-VI, 1975-1983.

LAREDO VERDEJO, J.M. *Os Nossos Cruceiros*. A Coruña: Ed. Boreal-Xuntanza, 1993.

RODRÍGUEZ CASTELAO, A. *As cruces de pedra na Galiza*. Madrid:Akal, 1975. Ed. facsímil da que se levou a cabo en B. Aires en 1049.

TRAPERO PARDO, J. “ Os cruceiros”, en *Lucus*, Boletín Informativo da Deputación Provincial de Lugo, nº 27, 1974, páxs. 25-40.

NOTA.- Os mapas de localización do concello de A Pastoriza foron realizados polo delineante *José Cancio Fernández* e as fotos dos cruceiros por *Fernando Arribas Arias*.

IX. ILUSTRACIÓNS

FOTO 1. CRISTO DO FOXO (BRETOÑA)

FOTO 2. CRISTO DO CENTRO DE SAÚDE (BRETOÑA)

FOTO 3. CRISTO DE AFOZ (BRETOÑA)

FOTO 4. CRUCEIRO DA PRAZA (BRETOÑA)

FOTO 5. CRUCEIRO DA PAROLA (BRETOÑA)

IGREXA (CADAVEDO)

FOTO 6. CRISTO DA

FOTO 7. CRUCEIRO DE FOMIÑÁ (FOMIÑÁ)

FOTO 8. CRISTO DE FROILÁN (LAGOA)

FOTO 9. CRISTO DO CHIVADOIRO (LAGOA)

FOTO 10. CRUCEIRO DA IGREXA (VIÁN)

FOTO 11. CRUCEIRO DO PONTIGO (AGUARDA)

FOTO 12. CRISTO DO ARANDAL (BRETOÑA)

FOTO 13. CRUCEIRO DO FIOUCO (CADAVEDO)

FOTO 14. CRUZ DE TRASAGÜEIRO (CORVELLE)

FOTO 15. CRISTO DAS ANTIGAS (CORVELLE)

FOTO 16. CRUCEIRO DE PIRIS (LAGOA)

FOTO 17. CRUCEIRO DE GUTIERREZ (A PASTORIZA)

FOTO 18. CRUCEIRO DE VILAGROMAR (POUSADA)

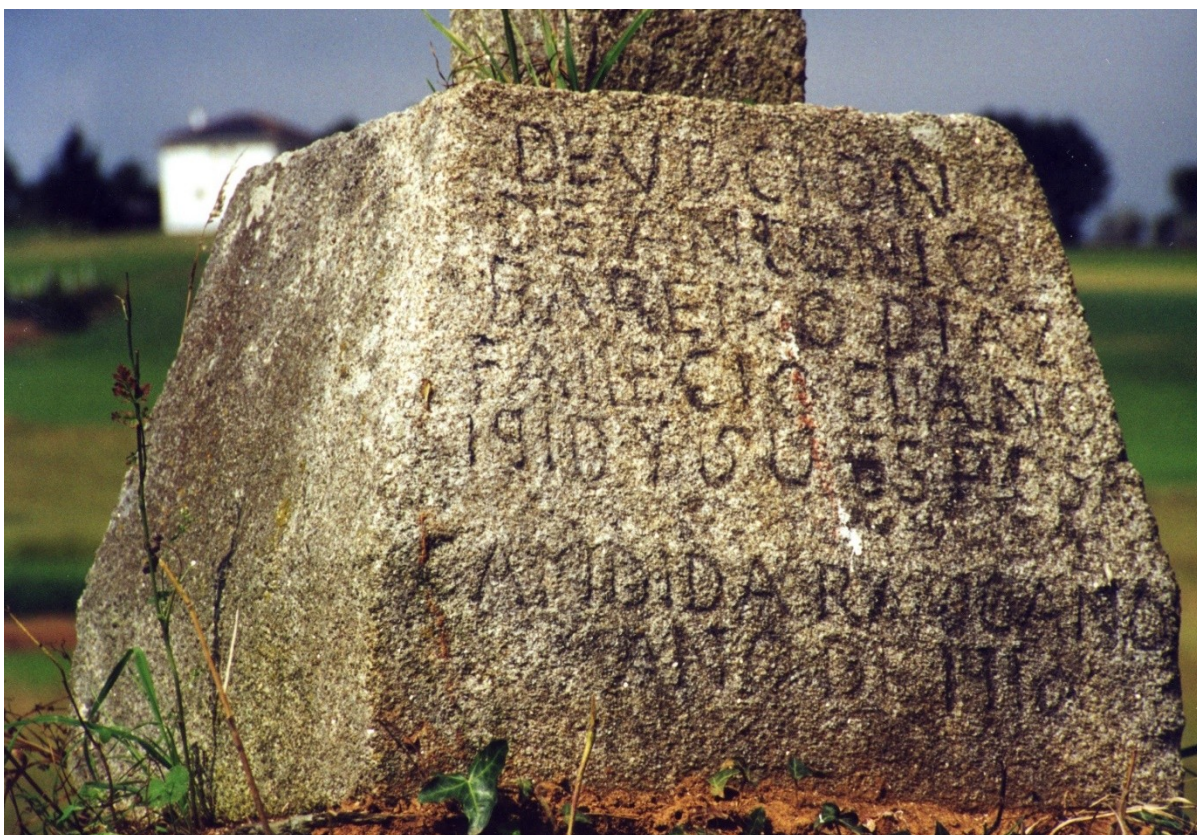

FOTO 19. CRUCEIRO DO VILAR (POUSADA). DETALLE DA BASE.

FOTO 20. CRUCEIRO DA VEIGA DO CREGO (POUSADA)

FOTO 21. CRISTO DE ANDRÉS (SANTIAGO DE REIGOSA)

FOTO 22. CRUCEIRO DE CARBALLO (SANTIAGO DE REIGOSA)

FOTO 23. CRISTO DE MARQUIDE (A REGUEIRA, SAN VICENTE DA REIGOSA)

FOTO 24. CRUCEIRO DE TEIXEIRO (A REGUEIRA)

FOTO25. CRUCEIRO DO COUTO (A REGUEIRA)

FOTO 26. CRUCEIRO DO CAXIGO (VIÁN)

FOTO 27. CRUCEIRO DO VENANCIÑO (VIÁN)

CRUCEIRO DA VEIGA DO CREGO (POUSADA). FUSTE.

FOTO 28.

FOTO 29. CRUCEIRO DE VILAGROMAR (POUSADA). CAPITEL.

FOTO 30. CRUCEIRO DE PIRIS (LAGOA). CAPITEL E CRUZ

FOTO 31 . CRUCEIRO DE TEIXEIRO (A REGUEIRA). REVERSO DA CRUZ

FOTO 32.

CRUCEIRO DA VEIGA DO CREGO (POUSADA). REVERSO.

